

הרב שמעון אדלר

שלוש מתנות הבאות ביסורין

הקדמה

בתחילתה של האינתיפאדה הנוכחית נרצחו שתי מורות מן החינוך הדתי בדרכן לעבודה, מירי אמיתי הי"ד ורינה דידובסקי הי"ד. הסכנה בדרכים בהן היה עליהן לנסוע הייתה ידועה וגדולה ואף על פי כן ביקשו להמשיך במלאכת החינוך. נפילתן הייתה גילוי נוסף של מסירות ישראל לאביהם שבשמים, והפעם התמסרות לחינוך ולארץ ישראל. ביום השלושים להירצחן התקיימה עצרת לזכרן בעופרה. השעה קשה, הנושא כבד, ומתוך הכאב עלו דברי ר' שמעון בן יוחאי "את מוצא שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל ולא נתן אותם אלא ע"י יסורין. התורה וארץ ישראל והעולם הבא".

קבלת הדין והשלמה עם הייסורין מצויה בדברי חז"ל במקומות נוספים ובהם גם המשנה באבות¹: "והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים... בקבלת היסורין". פירש הרמב"ם: "באהבה, ולא יבעט בהם שכן מצינו... שלוש מתנות טובות..." ע"כ. היינו על האדם לקבל את היסורין הללו כחלק מסדר העולם, פרט מתוך המציאות המורכבת שהקב"ה מכונן בעולמו. זו הדרך לקנות את התורה, ארץ ישראל ועולם הבא.

לדעת המהרש"א², תענוגי העוה"ז מונעים קניינם, דהיינו רק על ידי הימנעות מהעונג, נשיאה בסבל ובייסורין יכול אדם לקנותם.

כך או כך גילה ר' שמעון רז זה שהתורה ובכלל זה לימוד התורה, ארץ ישראל ועולם הבא כרוכים זה בזה וכולם מתנות הבאות ביסורין.

1. אבות פ"ו משנה ו ועיין בפירוש המשנה לרמב"ם שם.

2. ברכות דף ה, ע"א, מהרש"א: "שלושתם מכונים טוב". **תורה**: "כי לקח טוב", א"י: "הארץ הטובה" **ועוה"ב**: ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, ושלושתם ביסורים. **תורה** ניתנה ע"י יסורין כי תענוגי העולם הזה הם ביטול תורה כמו שנאמר: "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל..." **ארץ ישראל** ע"י יסורין הוא הוראה שלא ניתנה הארץ לאכול פירותיה ולהתענג מרוב טובה, כי יבא בזה לידי מרד בה' כמו שכתוב: 'פן תאכל... ורם לבבך ושכחת...'. **עולם הבא** ניתן על ידי יסורין בעולם הזה לצדיק למרק עונותיו כדי שיקבל שכרו..."

שאלות שעלו תוך כדי העיון

התמיהה הראשונה שמתעוררת למקרא דברי ר' שמעון היא כיצד מתנה הבאה לגרום נחת רוח למקבלה מחייבת אותו בצער הייסורין? ר' שמעון צרף שני ניגודים באופן שקשה ליישבו עם השכל ואף הלב ממאן להשלים עימם. השאלה השנייה נוגעת לעצם דבריו. מדוע דווקא אלו: תורה, ארץ ישראל ועולם הבא הוגדרו כמתנות הבאות ביסורין? מה יש בהן? מה אין באחרים? האם ניתן לזהות מכנה משותף לשלושתן המבחין בינן לשאר, ובכוחו של המשותף להסביר מדוע דווקא אלו ניתנו במתנה ע"י יסורין?

דברי ר' שמעון מצוטטים במדרשי חז"ל עשר פעמים! אולם הציטוטים אינם זהים. ניתן לחלק את המדרשים לשתי קבוצות. הקבוצה האחת פותחת במילים: "שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתן אלא על ידי יסורין...". והקבוצה השנייה פותחת במילים: "חביבין יסורים, ששלוש מתנות טובות נתנו לישראל...". קשה להתעלם מן ההבדל בין הפתיחות, שמא יש בהן ביטוי לשתי עמדות מוצא שונות. להלן שתי הנוסחאות:

בבלי מסכת ברכות דף ה עמוד א **מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש יתרו פרשה י**

1. תניא, רבי שמעון בן יוחאי אומר:	1. ר' שמעון בן יוחאי אומר:
2. שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל,	2. חביבים יסורים, ששלש מתנות טובות נתנו לישראל
3. -	3. ואומות העולם מתאוין להם,
4. וכולן לא נתן אלא על - ידי יסורין. אלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא.	4. ולא ניתנו להם אלא בייסורין. ואלו הן, תורה וארץ ישראל. והעולם הבא.
5. תורה מנין - שנאמר: 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו'.	5. תורה מנין, דכתיב (משלי א', ב) 'לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה', ואומר (תהלים צ"ד, יב) 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו'.

6. ארץ ישראל - דכתיב
(דברים ח') כי כאשר ייסר איש
את בנו ה' אלהיך מיסרד',
וכתיב בתריה: 'כי ה' אלהיך
מביאך אל ארץ טובה'.
7. העולם הבא - דכתיב (משלי ו')
כי נר מצוה ותורה אור
ודרך חיים תוכחות מוסר'.
6. ארץ ישראל מנין, דכתיב
(דברים ח', ה) 'ה' אלהיך מיסרד'
ואומר (דברים ח', ז) 'כי ה'
אלהיך מביאך אל ארץ טובה'.
7. העולם הבא מנין, דכתיב
(משלי ו', כג) 'כי נר מצוה ותורה
אור ודרך חיים תוכחות מוסר'.
אמרת, אי זו היא דרך שמביאה
את האדם לחיי העולם הבא,
הוי אומר, אלו יסורין.

עיון נוסף בשתי גרסאות אלו מזהה עוד שני הבדלים, דפוס החוזר על עצמו
באופן עקבי, היינו בחמישה מקורות של קבוצה אחת הם נמצאים ובחמשת
המקורות של הקבוצה השנייה הם מופיעים באופן שונה.
בקבוצת ה"מתנות" המיוצגת לעיל בציטוט מתוך מסכת ברכות, אין איזכור
של אומות העולם (פסקה 3) ואילו בקבוצת ה"יסורין" נאמר: "חביבין יסורים,
ששלוש מתנות טובות נתנו לישראל ואומות העולם מתאווין להם ולא נתנו להם
אלא בייסורין".

הבדל נוסף המופיע באופן עקבי הוא האסמכתא לכך שתורה נקנית ביסורין
(פסקה 5) בקבוצת המתנות מצוטט פסוק מתהלים: "אשרי הגבר אשר תיסרנו
י-ה ומתורתך תלמדנו" (תהלים צ"ד, יב) ואילו בקבוצת ה"יסורין" הוקדם
לפסוק זה פסוק מספר משלי: "לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה" (משלי א,
ב).

לסיכום מתעוררות השאלות הבאות:

1. מהו פשר הקשר בין מתנות ליסורין? הרי אלו שני ניגודים?
מה מייחד תורה ארץ ישראל ועולם הבא שדווקא הם ניתנים במתנה על ידי
ייסורין?
2. מהי משמעות ההבדל בין הפתיחה של מתנות לפתיחת היסורין (פסקה 2)?
3. מדוע אומות העולם מוזכרות רק בקבוצת היסורין (פסקה 3)?
4. מדוע הפסוקים המצוטטים לעניין תורה שונים בשתי הקבוצות (פסקה 5)?
5. כדי להשיב על השאלות הראשונות (2-1) ננסה תחילה למצוא מען לשאלות 3, 4 ו-5 ולאחר מכן נשוב לשאלות הפותחות.

הפתיחות השונות (שאלה 3)

כאמור בחמישה מקורות פותח רשב"י דבריו במילים "שלוש מתנות" ואלו הם: בבלי ברכות³, מדרש רבה⁴, מדרש תנחומא⁵ ילקוט שמעוני תהלים⁶, ילקוט שמעוני משלי⁷.

בחמישה מקורות אחרים פותח רשב"י את דבריו במילים "חביבים יסורים ששלוש מתנות טובות..." או בפתיחה דומה "טובים יסורים..." ואלו הם: מכילתא דר' ישמעאל⁸, ספרי⁹, מדרש תהלים¹⁰, ילקוט שמעוני שמות¹¹ וילקוט שמעוני דברים¹².

יש להדגיש כי בשתי הקבוצות מגדיר ר' שמעון את א"י תלמוד תורה ועולם הבא כמתנות וכיסורין "שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל ולא נתן אלא ביסורין", ההבדל הוא בפתיח.

שתי פתיחות שונות למאמר זהה ניתן לתלות בשיבוש במסורת ההעברה של המימרא אך במקורה זוהי מימרא אחת. אפשר גם לטעון כי העובדה שקיימים הבדלים נוספים החוזרים באופן שיטתי בשתי הנוסחאות מחזקת השערה אחרת והיא כי תלמידי רשב"י שמעו בדברי רבם שני רעיונות שונים, אם כי קרובים ועל כן העבירו לבאים שתי נוסחאות הבאות לייצג תכנים שונים אלו. על יסוד ההשערה השנייה ניתן לפרש את הפתיח "שלוש מתנות" כממקד את דברי ר' שמעון במתנות עצמן: תורה, ארץ ישראל ועולם הבא ובנותן. ואילו בפתיח של "חביבין יסורין" ניתן ללמוד את דברי ר' שמעון כמבקשים לדון ביסורים, באדם המתניסר המקבלם. במהלך המאמר נבקש לבחון הבחנה זו תוך שאנו מתמודדים עם ההבדלים הנוספים בין שתי הנוסחאות.

יסורין ומתנות

במכילתא¹³ הפיסקה פותחת בדיון אודות יחסם של עובדי ע"ז לאלהיהם: "רבי עקיבא אומר: לא תעשו אתי כדרך שאחרים מנהגין במדינות. כשהטובה

3. בבלי ברכות דף ה, ע"א.

4. שמות רבה פרשה א' ד"ה ואלה שמות.

5. מדרש תנחומא פרשת שמות, סימן א' ד"ה ואלה שמות.

6. ילקוט שמעוני תהלים, רמז תת"ן, ד"ה ר' שמעון.

7. ילקוט שמעוני משלי, רמז תקל"ח ד"ה כי נר מצוה.

8. מכילתא דר' ישמעאל, יתרו פרשה י' ד"ה ר' אליעזר.

9. ספרי דברים פסקא ל"ב ד"ה ר' עקיבא.

10. מדרש תהלים, מזמור צ"ד, ב' ד"ה ר' מאיר.

11. ילקוט שמעוני שמות, רמז ש"ג, ד"ה ר' מאיר.

12. ילקוט שמעוני דברים, רמז תתל"ז, ד"ה ואהבת את ה'.

13. מכילתא דר' ישמעאל, יתרו פרשה י' ד"ה לא תעשו אתי אלהי כסף."

באה עליהם הם מכבדין... וכשהפורענות באה עליהם הם מקללין... אבל ישראל אם אביא עליכם טובה תנו הודאה וכשתבא עליכם יסורים תנו הודאה". בהמשך מתפתח דיון אודות יסורין שמייסר הקב"ה את ישראל. דברי רשב"י הפותח ב"חביבין יסורין..." מתמזגים עם הדיון הרחב במשמעות היסורין. כלומר החכמים במכילתא דרי' ישמעאל עסוקים ביסורים של האדם ומהם מגיעים הם לאמונה בקב"ה.

זוהי דוגמא לפתיח של יסורים ואילו בפתיח של מתנות כגון זה שבשמות רבה¹⁴ המצוטט תוך דיון על חינוך הבנים מוקד הדיון שונה: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו הה"ד (משלי י"ג) 'חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר'. בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חבירו פלוני הנה לבגד יורד עמו עד לחייו ומה תלמוד לומר: 'חושך שבטו שונא בנו'? ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו".

מיחסי אב ובן עובר הדיון לקב"ה וישראל. המימרא של רשב"י "שלוש מתנות" מתייחסת לקב"ה האב אשר מייסר את בנו. נראה כי המדרש מבקש לברר את יחסו של הקב"ה לישראל ולא לברר את משמעות היסורין, הדיון ממוקד בעומק החינוך ופשר המכות של האב או של הקב"ה ולא בייסורין בפני עצמם.

במכילתא המוקד הוא הסבל האנושי, הייסורין, ואילו בשמות רבה מוקד הדיון הוא יחסו של הקב"ה לישראל. בראשון, היסורין הם זמניים ובשני, המתנות הן נצחיות. בראשון, דנים במקבל ובשני, בנותן, בקב"ה. אלו יסורין ואלו מתנות.

לא רק מקבל ונותן, לא רק הבעצם - המתנה מול האמצעי - הסבל עולים מן העין בשני מדרשים אלו אלא ככל שמתעמקים בהם מתגלים הבדלים נוספים. הייסורים פוגעים באדם עצמו ואילו המתנות חיצוניות לו, מעין גברא וחפצא. ועוד, קבלת הייסורים היא דבר מתמשך ואילו קנין המתנה יכול להעשות ברגע קצר. אם כי ניתן לפרש גם אחרת, כי המתנה נקנית בתהליך ארוך וכואב של ייסורין.

מכל מקום ניתן לזהות שני מימדים שונים בהגדרה "מתנות הנקנות ביסורין". אחד דן במקבל, בסובייקטיבי, בכאב מתמשך, זהו מימד היסורים. ואילו מימד המתנות הוא מצד הנותן, המתנות הן בעלות ערך מוחלט, אובייקטיבי, זוהרות בשלמותן ובמוחלטות שלהן. ואנו ישראל משתדלים כל חייו להשיג את העונג הזה.

אולי זהו ההסבר לביטוי "מתנה", ולא "קנין". כי אם היינו צריכים לקנות

14. מדרש רבה שמות פרשה א פסקא א.

לא היה בכוחנו הדבר, אך מתנה היא חסד של הנותן. לפיכך מתנה - ביטוי לגודלה וחשיבותה ואילו ייסורין מוגבלים בכוח האדם לשאתם. היינו על האדם לעשות ככל שביכולתו ואז מובטח שיקבל את המתנה שהינה מעבר לכוחותיו. הייסורין הם מאמץ להשיג את הבלתי מושג. תנאי להשגה הוא המאמץ, אך אין הוא שווה ערך לתוצאה.

השימוש בפסוקים השונים ומשמעותם (שאלה 5)

לאור אבחנה זו ראוי כי נעיין בשינויים הנוספים המצויים בין שתי קבוצות המדרש: "שלוש מתנות" כנגד "חביבין יסורין". בשתי הקבוצות מובא כאסמכתא לקנין התורה על ידי יסורין הפסוק בתהלים "אשרי הגבר אשר תיסרגו..." אך בקבוצת היסורין נוסף גם הפסוק ממשלי "לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה" מדוע?

הפסוק ממשלי הינו מבוא לספר כולו. לאחר הצגת המחבר: "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל" (א', א), מבאר בעל המשלים את כוונתו "לדעת חכמה ומוסר, להבין אמרי בינה" (א', ב). תכלית הספר היא איפא: לדעת חכמה ומוסר. בעל המדרש מקבוצת "היסורין" צרף דווקא פסוק מרכזי זה מספר משלי כדי לחזק את הטענה כי תורה נקנית ביסורין. בשימוש שעשה בעל המדרש בפסוק מבואי זה הוא רמז אולי לכך שכל ספר משלי או עיקרו הינו אסמכתא לטענה כי תורה נקנית ביסורין, במוסר.

על יסוד הטענה שהועלתה לעיל, מדרש הפותח ב"חביבין יסורין" בא לברר את מהות היסורין. היינו ספר משלי אמור להעמיק את מימד היסורין בקנין התורה. האמנם?

"ענין הספר הוא לדעת חכמה ומוסר, להבין אמרי בינה לידע חכמה, שלא יפול ברשת היצר הרע, אשר הוא פורש לרגליו ושלא יתפתה בפתיו. ומוסר שאם יצרו מתגבר עליו ייסר את עצמו וישבור אותו..." - מבאר הגר"א¹⁵. כלומר המוסר הוא ייסור עצמי. בדומה לייסורין של הקבי"ה. מוסר וייסורין באים לאדם כדי לתקן עצמו, לשבור את יצרו ותאוותיו¹⁶. משלי שלמה באו לייסר אותנו מתוך עצמנו, ללמדנו מוסר. ייסורין באים כדי לאפשר לנו להטהר, כדי להפוך אותנו ראויים לקנין תורה.

הפסוק בתהלים ממוקד ביסורין הבאים מבחוץ, "אשרי הגבר... אשר תיסרגו י-ה" ואילו הפסוק ממשלי ממוקד במוסר הבא מתוך האדם "לדעת חכמה

15. ספר משלי עם ביאור הגר"א לפרק א' פסוק ב.

16. במילון ספיר, הד ארצי 1997 בערך מוסר 1. תורת כללי ההתנהגות מבחינת היחס לטוב ולרע (אתיקה), 2. ייסורי החינוך, תוכחה, 3. עונש גמול על מעשה רע.

ומוסר". שניהם כאחד מביאים לקנין התורה. על כן נשזרין הדברים זה בזה. כאשר המוקד הוא ביסורין, באדם, המוסר כמו גם היסורין מהווים את הפלטפורמה המביאה לקנין התורה. לעומת המדרש הממוקד במתנה, בתוצאה ולא בתהליך ראוי לציטוט הפסוק בתהלים "אשרי הגבר... ומתורתך תלמדנו". לתורה זו שהיא שלו ובאה ממנו יתברך, אין אזכור במשלי. משלי עוסק בעבודת המוסר, עבודת הפנים, עבודת האדם על עצמו, חינוך עצמי.

מקומן של אומות העולם (שאלה 3)

ועתה לבירור התוספת המפתיעה בפתח של "חביבין יסורין" ו"אומות העולם מתאווין להם". מה לאומות העולם וליסורין של ישראל? ואם ימצא טעם לדבר מדוע רק בפתח של יסורין? המהר"ל¹⁷ מאריך בביאור דברי ר' שמעון בר יוחאי והרב א.י. קוק חוזר על דבריו בתמציתיות יתרה¹⁸:

"יש מעלות שהן בטבע האדם, לפי שורש יצירתו באשר הוא אדם, להשיגן. וכיון שהן שוות לטבע אין צריך ייסורין כדי לזכות אליהן. אמנם לזכות למעלה שהיא חוץ לטבע ולמעלה מן הטבע, אין כוחות הגוף שהם טבעיים מוכנים לזה כי אם על ידי יסורין... על כן אלו השלוש מעלות הן כולם למעלה מהטבע. והנה האדם מורכב משכל גוף ונפש. ומצד שלושתם יוכל להיות לו מעלות שוות אל הטבע. מצד השכל, נתן להם תורה לרומם השלמת שכלם למעלה מכח הטבע. ומצד הגוף, ארץ ישראל שהיא ארץ גופנית ומכל מקום יש בה קדושה סגולית למעלה מענין הטבע. ועולם הבא מצד הנפש לזכות למעלה עליונה גבוהה מן הטבע. על כן כולם לא ניתנו כי אם על ידי יסורין".

למדנו אם כן כי:

- * היסורין מביאים את האדם להשיג דברים שמטבעו לא היה מגיע עדיהם.
- * שלוש המתנות הן מעל הטבע ועל כן אין אפשרי להשיגם בדרך הטבע.
- * נדרשים יסורים כדי לזכות בהם. אין דרך אחרת לקנותם!

על פי ההסבר הזה ברורה התשובה לשאלתנו אודות "אומות העולם מתאווין להם". אומות העולם הם הטבע. ישראל יכול להיות מעבר לטבע. על כן הן אינן שייכות למתנות אלו, גם יסורים לא יועילו. הן מתאוות אך לא יכולות להשיגן. זוהי סגולתו של ישראל. עתה התברר מימד חדש בהבנת היסורין. אלו אינם סתם כאבים, אלא הם הכרח כדי להשיג את המתנות המיוחדות הללו, מיוחדות

17. דרשות המהר"ל - הקדמה לדרוש על התורה, ספר נתיבות עולם ב - נתיב היסורין - פרק ב' ופרק ג', דרך חיים - פרק ו' משנה ז', חדושי אגדות חלק ראשון, עמוד מה - מסכת שבת, חדושי אגדות חלק שלישי, עמוד רלד - מסכת סנהדרין.

18. עיין אי"ה חלק א' ברכות דף ה פסקה לב.

לישראל. בירור זה שנערך בהקשר של מקומן של אומות העולם, ראוי כי יתקיים סביב הבנת מהות היסורין. בשונה מדיון על המתנות, שם העיקר הוא המתנה ולא המאמץ בהשגתה.

סיכום ביניים

שלוש התוספות, המופיעות בחמשת המדרשים המצטטים את רשב"י כפותח במילים "חביבים יסורין", מעוררות תהיה. התוספות הן: 1. לשון הפתיחה. 2. אומות העולם מתאווין להם (למתנות). 3. אסמכתא נוספת לקנין תורה ביסורין ממשלי א', ב.

האם מקרה הוא ובעצם לפנינו ניסוח דומה לחמשת המדרשים הפותחים במילים "שלוש מתנות" והעניין - אחד הוא. או ששתי גישות שונות מנוסחות בלשון קרובה?

בהרצאת הדברים לעיל נעשה ניסיון להבין כי שתי גישות שונות מיוצגות בשתי נוסחאות קרובות. עם כל זאת אין בכך לסתור את האפשרות הראשונה. הטענה העיקרית שהועלתה לעיל היא, כי קבוצת המדרשים הפותחת ב"חביבין יסורין" עוסקת בייסורין ולא במתנות, באדם עצמו ולא בערכים אותם הוא מבקש להשיג. לכן הדגש בקנין תורה הוא על הייסורין הבאים מחוץ לאדם ומכים בו וגם על המוסר הבא מתוך התבוננות האדם במעשיו ומטהרו וכך קונה הוא את התורה. על האדם להכיר בכך כי אין דרך לקנות מתנות אלו אלא ביסורין, משום הטבע האנושי לא ערוך להכיל ערכים כה גדולים. מכאן שאומות העולם, שהן הטבע, אינן יכולות להשיגן.

עתה נחזור לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה באבות המונה את ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם ובתוכם "בקבלת היסורין - באהבה, ולא יבעט בהם שכן מצינו... שלש מתנות טובות..." סתם הרמב"ם ולא פירש מדוע יש להשלים עם היסורין. אולם לאחר העיון דלעיל נראה כי למרות היותם יסורין הם קודם כל מתנות. גם דברי המהרש"א הרואה בתענוגי העולם מניעה בקנין ערכי הרוח מקבלים עתה עומק ומשמעות.

ייסורין של אהבה

מכל מקום, העולה מדברי רשב"י, הוא כי הייסורין בשלוש אלו רצויים, מועילים. טענה זו מזכירה את דברי חז"ל בכמה מקומות¹⁹ כי יש ייסורין של אהבה, הבאים מתוך אהבת ה' אותנו.

19. סוגיא רחבה בתלמוד בבלי מסכת ברכות דף ה' ומוזכרת במקומות נוספים.

"אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר 'נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'". פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה שנאמר 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו'. ואם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הם שנאמר 'כי את אשר יאהב ה' יוכיח'²⁰

לשון אחרת: כאשר הקב"ה מעניש, והאדם לא מזהה סיבה לסבל, אלו הם יסורים של אהבה. סביר להניח כי יסורי אהבה עולים על יסורי כפרה, הבאים לכפר על חטאיו. אם כן מדוע מייסר הקב"ה את הצדיקים שאינם זקוקים לכפרה כיוון שלא חטאו? נחלקו ראשונים בדבר.

הרמב"ן²¹ מפרש דברי רבא (ואיתימא רב חסדא) כך: "למדנו מהם ז"ל שיסורין באין תחילה על מעשיו הרעים של אדם. והן עבירות של לא תעשה שהדין נותן שיענש עליהם. לפיכך כשרואה שיסורין באין ראוי לו לפשפש במעשיו ולחזור מהן בתשובה... ופעמים שיסורין באים על ביטול תורה וכן כיוצא בזה והן ביטולי מצוות עשה... לפיכך כשבאו עליו יסורין ופשפש בעצמו ולא מצא בעצמו עבירה, והוא שיש בידו ידיעה תחילה וסוף יתלה הייסורין בביטולי מצות העשה שאינו מזרז לעשות אותן כראוי אלא מתעצל בעשייתן ובקיומן"²². כלומר תמיד יש סיבה לייסורין!

לעומתו הרמב"ם²³, על פי הבנתו של ר' יוסף קארו, סבור כי יתכנו ייסורין ללא סיבה. ולכן פסק הרמב"ם: וכשמברכין בבית האבל אומר בברכה רביעית (של ברכת המזון - ש.א.) המלך החי הטוב והמטיב אל אמת דין אמת שופט בצדק שליט בעולמו לעשות בו כרצונו שאנחנו עמו ועבדיו ובכל אנחנו חייבין להודות לו ולברכו ומבקש רחמים על האבל לנחמו כפי מה שירצה וגומר הרחמן כו'.

מקור הלכה זו הוא בתלמוד הבבלי²⁴: "מר זוטרא איקלע לבי רב אשי איתרע ביה מלתא פתח ובריד הטוב והמטיב א-ל אמת, דין אמת, שופט בצדק, לוקח

20. שם, שם.

21. כתבי הרמב"ן, תורת האדם. בהוצאת מוסד הרב קוק כרך ב', עמ' ר"ע ואילך.

22. ממשיך הרמב"ן להתפלמס עם האפשרות שייסורין אינם עונש וטוען: "אבל מי שהוא צדיק גמור ואין בידו עבירות ולא ביטולי מצוות, אין יסורין אלא יסורין של אהבה, כדרך היסורין שפירשנו למעלה, ליתן לו שכר משלם לעולם הבא. ולמה נקראו יסורין של אהבה והלא יסורין שפירשנו יסורין של עונשין הן על מיעוט עבירות שעשה... וכשאין בית המקדש קיים משלח עליהם יסורין למרק מהן אותן שגגות. להתכפר ביסורין כדי להיותן נקיים לעולם הבא. אבל מכל מקום אפילו יסורין אלו לכפרה ולמירוק חטא הן באים, עיין שם.

23. רמב"ם, הלכות ברכות פרק ב' הלכה ח.

24. ברכות דף מו, ע"ב.

במשפט ושליט בעולמו...". מהשוואת המקור לדברי הרמב"ם ניתן לראות כי הרמב"ם השמיט בברכה שתי מילים "לוקח במשפט", דהיינו הרמב"ם ביקש לדלג על הטענה כי הקב"ה לוקח בצדק את הבריות מהעולם, ממיתן בדין ובמשפט.

ה"כסף משנה"²⁵ (ר' יוסף קארו) מבאר את הסיבה לדבר: "ודע דבגמרא גרסינן 'שופט צדק לוקח נפשות במשפט' ורבינו (הרמב"ם - ש.א.) לא כתב לוקח נפשות במשפט לפי שהרי"ף לא כתבו. ובעל הלכות גדולות כתב דלא אמרינן ליה משום דכיון דאמרינן בפרק במה בהמה²⁶ יש מיתה בלא חטא! (ואם כן - ש.א.) היאך נאמר לוקח נפשות בצדק? ורבינו יונה והרא"ש כתבו שאין למוחקו דאף על פי דיש מיתה בלא חטא כל דרכיו משפט". ע"כ.

כלומר, לפי הסברו של בעל הלכות גדולות, אשר ר' יוסף קארו מבקש באמצעותו להבין את ההשמטה של הרמב"ם מברכת אבלים, הקב"ה אכן ממית בלא שנבין את הסיבה ועל כן השמיט הרמב"ם מברכת המזון בבית האבל את התואר "לוקח במשפט". לשון אחרת: לדעת הרמב"ם ואחרים יש יסורין שאין החטא מביאם על האדם אלא הם רצונו יתברך. ליסורין אלו התנגד הרמב"ם ונדחק לבאר את הביטוי יסורין של האהבה בדרכו. אך הרמב"ם עשוי לפרש יסורין של אהבה כיסורין הבאים מתוך רצונו של הקב"ה בלא שנבין את הסיבה.

מחלוקת עמוקה ויסודית בשאלת הסבל בעולם. האם כולו בא לתכלית, ניתן למצוא פשר לכאב או שלעתיים יש ייסורים ללא הסבר, כדעת הרמב"ם. לעומת הרמב"ם המבקש סיבה לכל הנהגה אלוקית.

מתנות הבאות בייסורין לדעת הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם והרמב"ן מסכימים כי בעבור חטא מגיע עונש - ייסורין. מחלוקתם עוסקת באדם שאין בו חטא, האם הקב"ה מענישו? לדעת הרמב"ן אינו נענש ולדעת הרמב"ם "יש מיתה בלא משפט". דיונינו עוסק במצב ביניים. מצד אחד אין חטא אך מצד שני יש סיבה לייסורים - המתנות. מה תהא עמדת הראשונים. הרמב"ם וודאי יקבל את דברי רשב"י שהרי לדעתו אפילו ללא סיבה מובנת לנו יתכן והקב"ה יעניש את האדם, קל וחומר כאשר קיימת סיבה - קנין מתנות.

אולם מה תהא עמדת הרמב"ן? מצד אחד משום שאין חטאים לא ראוי כי יהיו ייסורין ומצד שני הייסורין בקנין מתנות הם ייסורין בעלי משמעות, האדם

25. רמב"ם, הלכות ברכות פרק ב' הלכה ח ד"ה וכשברכין, ועיין בטור או"ח סימן קפ"ט, בית יוסף ד"ה ומ"ש בשם בה"ג.

26. שבת נה, ע"ב.

משיג דבר שללא הייסורין לא היה זוכה בהן - המתנות. לכן אולי יסכים הרמב"ן כי בקנין מתנות יש ייסורין?

יתכן ושתי העמדות שהוצגו לעיל יחלקו בתשובתם: בגרסא "שלוש מתנות" עילת היסורין היא המתנה. כיוון שיש לייסורין סיבה, המתנות, גם לדעת הרמב"ן ראויים הייסורים. מכאן הצורך להדגיש את מימד המתנות. ואילו בגרסת "חביבים יסורין" ביקש בעל המדרש לראות בייסורין צער שאין האדם ראוי לו אלא הם באים לזכך אותו, גם ללא תמורה וגמול. עמדה זו היא כהבנת הרמב"ם, שגם אם לא חטא - יתיישר. אולם לדעת הרמב"ן, המציב תנאי לייסורי האדם בחטא שנכשל בו, אין מקום לייסורין אחרים לדוגמא: בעבור מתנות.

כלומר, על רקע מחלוקת הראשונים מקבלות שתי הנוסחאות עומק הגותי. הפתיחה "שלוש מתנות" באה לומר כי ייסורין באים גם ללא חטא, היינו ללא כשלוננו של האדם. אלא ייסורין עלולים להתרגש בגלל רצון ה' לזכך את המתיישר, דהיינו לזכותו במתנות. לעומת זאת הפתיחה "חביבים ייסורין" מרמזת כי גם ללא סיבה של חטא, ייסורין מטהרין ולכן הם חביבים. ייסורין מביאים בחיקם מתנות. יש ייסורין שאינם תוצאה של כשלון אישי אלא באים מתוך הכרעה אלוקית המבקשת להיטיב עם האדם. שתי גישות מנוגדות ביחס לתלות בין מעשי האדם לעונש ולייסורין.

ארץ ישראל

במאמר זה ביקשנו להתבונן בדבריו הידועים והכואבים של רבי שמעון בר יוחאי. במהלך העיון נוכחנו כי קיימות שתי גרסאות של אמרתו. הייסורין והמתנות. מתוך האבחנה בין שני המימדים הללו ניסינו לפרש את ההבדלים בין שתי קבוצות המדרשים וכן ביקשנו לשייך משמעות זו למחלוקת יסודית בין הרמב"ם לרמב"ן אודות דרכי ה'. האם כל הייסורין שהאדם סובל באים בגלל חטאיו או שיש מיתה שאין בה צדק.

אגב כל אלו, התברר הקשר בין הייסורין למתנות וממילא עולה ערכן של מתנות אלו מעבר לתפיסתנו המוגבלת. ניסינו להשיב על כל השאלות אולם העיקרית נותרה ללא מענה ראוי. "מה מיוחד תורה, ארץ ישראל ועולם הבא שדווקא הם ניתנים במתנה על ידי ייסורין?".

יתכן וניתן להסביר תורה ועולם הבא כמושגים רחבים מקיפים ועמוקים ועל כן הם נקנין בייסורין שבורא האדם גזר עליו. הם ולא אחרים.

אולם מדוע ארץ ישראל זכתה לחשיבות כזו, שאף היא נקנית בייסורין. השאלה נשאלת מתוך העיון הלמדני אך היום היא גם נדרשת מתוך קירות

הלב ההומה, כאשר דמעה מתגלגלת על לחיינו: מדוע ארץ ישראל נקנית בייסורין?

אולי בדברי ר' נחמן מברסלב²⁷ תימצא תשובה!!

"מעלתה של ארץ ישראל גדולה ונוראה מאוד עד שאי אפשר כלל לשער במוח גודל מעלתה ושבח קדושתה, כפי שאנו רואים, שכל התורה כולה מראשיתה ועד סופה מלאה שבחה של ארץ ישראל, וכל ההבטחה שהבטיח השם יתברך את אבותינו לאברהם ליצחק וליעקב הייתה בעיקר על ירושת הארץ. וכל גאולת מצרים על ידי משה רבינו עליו השלום הייתה כדי לזכות ולבוא לארץ. אף הפליגו חכמינו ז"ל במעלתו של הזוכה ליישב בה ואפילו רק לילך בה ארבע אמות. ועל כן אילו אדם מאמין באמת בקדושת הארץ ואפילו רק בחלק אחד מני אלף מכפי שהיא באמת, בוודאי היה רץ ופורח לארץ ישראל בכל כוחו ושום מניעה לא הייתה יכול לעכבו כלל. ובאמת אין שום מניעה כלל חוץ ממניעת המוח.

כל הקדושה של ישראל היא ארץ ישראל. וכל מה שהאדם מקדש ומטהר את עצמו ועובד את השם יתברך בטהרה, הוא כובש בכל פעם איזה חלק מארץ ישראל ועוסק בתיקון הדרך לארץ הקדושה. אך מחמת שהסיטרא אחרא מתגרה מאוד במי שרוצה לכבוש את קדושת ארץ ישראל, לכן קמים מיד מקטרגים עליו ואומרים 'לסטים אתם שכבשתם ארץ שאינה שלכם'. ועיקר התגלות כבודו היא בארץ הגשמית בבחינת מלוא כל הארץ כבודו היא בארץ ישראל ומשם נמשכת איזו הארה גם לחוץ לארץ. וכן עיקר התגלות הדעת באה בשלמות רק בארץ ישראל. וזה שאמרו 'אזירא דארץ ישראל מחכים'".
ארץ ישראל היא בבחינת הנקודה הטובה והקדושה שבבחינת מקום העולם. ולכן זוכה בה כל אחד לקבל את אור הנקודה שלו כפי חלקו שיש לו בארץ ישראל.

27. כתבי ר' נחמן מברסלב, א. שטיינמן, עמ' 192-193.